

הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמןפרשת בלק, תשס"ז
מספר 710

כוחה של תעמולה

בפרשתנו בלעם מציג את עצמו מראשית הסיפור כנאמן לדבר ה': מצהיר שאינו אומר אלא מה שה' שם בפיו, נמנע מלקלל את ישראל כאשר אלוקים אוסר זאת ויוצא לדרכו רק עם קבלת רשותו (כב:כ, לה). עוד נראה שבלעם מצליח לזמן את אלוקים פעמיים בקריאותיו, כאילו היה משה אהרן ושמואל, שעליהם נאמר 'קראים אל-ה' והוא יענם' (תה' צט:ו). לבד מזה רואים שבלעם מוסר בדייקנות בשלושה מנאומיו את הדברים שנמסרו לו בלי לשנותם, אף שבלק נזף וגוער בו בשל כך. כל המאפיינים הללו מתאימים לכאורה לנביא הנאמן לה', אך בדיקת סגנון החזרה (בכמדבר כב) תיתן לנו תשובה אחרת. כאשר שליחי בלק מגיעים בפעם הראשונה לבלעם הוא מתחייב בפניהם למסור להם את דברי ה' בדיוק כפי שייאמרו: "וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם לִינוּ פֹה הַלִּילָה וְהִשְׁבַּחְתִּי אֶתְכֶם דָּבָר פֶּאֶשֶׁר יִדְבֹּר ה' אֵלַי" (כב:ח). הטבלה שלהלן מראה כיצד בלעם מקיים את דבריו:

דברי ה' לבלעם (כב:יב)	דברי בלעם לשרי מואב (כב: ג)	דברי שרי מואב לבלק (כב:יד)
לֹא תִלְךָ עִמָּהֶם לֹא תֵאָר אֶת-הָעָם כִּי בְרוּךְ הוּא.	מֵאֵן ה' לְתַתִּי לְהִלָּךְ עִמָּכֶם.	מֵאֵן בִּלְעָם הִלָּךְ עִמָּנוּ.

נראה בבירור שבלעם מפר מיד את הבטחתו. בדברי ה' אליו היו שלושה חלקים: איסור ההליכה, איסור הקללה והודעה על מניעתה.¹ ואילו בלעם מוסר לשליחים את השליש הראשון השולי, אבל את העיקר, שלשמו באו לבקשו ממרחקים, הוא מכסה בכל הסיפור. על כן כל הצהרותיו החוזרות ונשנות על נאמנותו לדבר ה' הן הוספת העלם וכיסוי ומעידות שרב המרחק בינו ובין הנבואה.

ואולם עדיין אפשר לטעון שבלעם הוא נביא אמת שמעל בתפקידו, ולא היא: בלעם רק מעמיד פנים כמי שמקושר לאלוקי ישראל, וסגנון החזרה הוא שיעיד על זה ועל ההטעיה שבדברי בלעם.

דברי בלק לבלעם (כב:ה-ו)	דברי בלעם לה' (כב:יא)
הִנֵּה עָם יֵצֵא מִמִּצְרַיִם הִנֵּה כָּסָה אֶת-עֵין הָאָרֶץ וְהוּא יֵשֵׁב מִמִּלִּי. וְעַתָּה לְכָה-נָא אֲרָה-לִּי אֶת-הָעָם הַזֶּה כִּי-עֲצוּם הוּא מִמֶּנִּי אוֹלִי אוֹכֵל נֶפֶשׁ-בּוֹ וְאֶגְרֹשׁנוּ מִן-הָאָרֶץ.	הִנֵּה הָעָם הֵיכָא מִמִּצְרַיִם וַיֵּכֶס אֶת-עֵין הָאָרֶץ עַתָּה לְכָה קָבֵה-לִּי אֶתוֹ אוֹלִי אוֹכֵל לְהַלְחֵם בּוֹ וְגִרְשָׁתִּיו.

הכתוב חוזר על דברי בלק לבלעם כפי שאמרם בלעם לה', ללמדנו שבלעם לא פנה לאלוקים בבקשת רשות.² תשובתו המפורטת של בלעם לשאלת אלוקים "מי האנשים האלה עמך" מלמדת שהשאלה נתפרשה אצלו לא כשאלה רטורית, אלא

¹ בעקבות מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בלק סימן ו: "וַיֹּאמֶר א-להים אל בלעם אל תלך עמהם" – אמר לו: אם כן אקללם במקומי; אמר לו: 'לא תאור את העם'; אמר: אם כן אברכם, אמר לו: אין צריכין לברכתך, 'כי ברוך הוא'... 'ויקם... ויאמר... לכו אל ארצכם' – לא אמר להם לא נתן לי המקום רשות לילך ולא לקלל, אלא 'מֵאֵן ה' לְתַתִּי לְהִלָּךְ עִמָּכֶם' – אמר לי: אין כבודך לילך עם אלו אלא עם גדולים מהם; שהוא חפץ בכבודי".

² כל המבקש את דבר הא-ל נוהג לשטוח את פרטי בקשתו ולחכות למענה אלוקים. כך נוהג מנחם אבי שמשון (שו' יג), כך נוהגים שאול ודוד (כשאלה באפור, אך גם כששאל מעלה את שמואל באוב), וכך נוהג הנביא ירמיה כשהוא תמה על מצוות קניית השדה מחנמאל בן שלום דודו (יר' לב). לא כן אצל בלעם.

כשאלה המצריכה תשובה מתוך הנחה שהשואל אינו יודע דבר על העניין הנדון.³ ואכן הופעת ה' בחלומי של בלעם היא הפתעה גמורה בשבילו.

את המפתח להבנת אופיו של בלעם והתנהגותו נותנים לנו שרי מואב. הטבלה הראשונה מראה שהשרים אינם מאמינים לבלעם כלל. הוא טוען באוזניהם שה' (=שם הויה) מאן לתת לו להלוח עמהם, ואילו הם מציינים באוזני בלק שבלעם הוא מקור הסירוב: 'מֵאֵן בְּלַעַם הָלַךְ עִמָּנוּ'.

אין ספק שבלעם הוא המביא את השרים לתובנה זו, משום שהוא תולה את היענותו בהסכמת אלוקי ישראל ואף מכנה אותו בשמו הלאומי – שם הויה. משום כך ברור להם שאותו א-ל לא יסכים לקלל את עמו, ומכאן מתבקשת אצלם המסקנה שבלעם נקט תירוץ שקוף כדי לייקר את שמו ולהעלות את שכרו. כך מבין זאת בלק ולכן שולח משלחת נכבדה יותר ואומר: "כֹּה אָמַר בֶּלַק בֶּן-צְפּוֹר אֶל-נָא תִמְנַע מִהָלֶךְ אֵלַי כִּי-כִבֵּד אֶכְבְּדְּךָ מְאֹד וְכָל אֲשֶׁר-תֹּאמַר אֵלַי אֶעֱשֶׂה" (כב: טז-יז).

טענתו של בלעם שאלוקים אסר עליו את ההליכה נותנת לו פתח מילוט לשעת הצורך, אם יתברר שאין בכוחו לקלל את ישראל. מכל מקום, כישלון כזה לא יהיה פרי התרשלותו, שהרי הוא מצדו עשה הכול כדי לקלל את ישראל. ההוכחה המכרעת שאין בלעם נביא ה' עולה כאן בבירור. אילו האמין בה' והכיר בכוחו ובריבונותו, הרי היה יכול לציית לו ובו בזמן להאדיר את שמו שלו. כל שהיה עליו לעשות הוא לברך את מואב, שכן ידיו רב לו בברכה כמו בקללה, כדברי בלק אליו: "כִּי יִדְעִיתִי אֶת אֲשֶׁר-תִּבְרָךְ מִבְּרָךְ וְאֲשֶׁר תֹּאֲרִי יֹאָרִי". אלא שבלעם ובלק כאחד 'תִּקְמִים הָמָּה לְהָרַע וּלְהִיטִיב לֹא יִדְעוּ' (יר' ד: כב), והם בוחרים לא לעזור ולהציל אלא לפגוע ולהשמיד.

מכל האמור עד כה ברור שבלעם אינו נביא כלל, אך בפרשנות המסורתית והמחקרית הוא הוגדר כך לעתים קרובות – תוצאה ישירה של התעמולה המרובה שהוא עשה לעצמו החל מן הרגע הראשון שהקורא מתוודע אליו, כשהכריז על ציית מוחלט לאלוקים. וכיוון שלפני כל פעולה הוא מצהיר שהוא עומד לבטא את רצון ה', ושוב ושוב הוא נצמד לטענה שהוא נאמן לדבר הא-ל, בעיקר כאשר הוא סופג ביקורת על כישלונותיו, גוברת ההכרה שהוא צדיק הנרדף על צדקותו. כמו כן בנאומיו הוא מפאר את עצמו בכינויים רבים שמרמזים על קשר הדוק עם הא-ל: 'נָאֵם שִׁמְעַם אֶמְרִי-אֵל, וַיִּדַּע דַּעַת עֲלִיּוֹן, מִחֲזֵה שְׁדֵי יַחֲזֵה, נָפַל וּגְלוּי עֵינָיִם' (כד: טז).

לכל זה הצטרפה הבנה לא מספקת של התייחסות חז"ל לבלעם. אמנם הם כינו אותו 'נביא',⁴ ואולם יש להבין נכונה את דבריהם מתוך ההשוואה שעשו בינו ובין משה:

'ולא קם נביא עוד בישראל כמשה' - בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם. ואיזה זה? זה בלעם בן בעור. אלא הפרש יש בין נבואתו של משה לנבואתו של בלעם: משה לא היה יודע מי מדבר עמו, ובלעם היה יודע מי מדבר עמו, שנאמר: 'נָאֵם שִׁמְעַם אֶמְרִי א-ל'. משה לא היה יודע מתי מדבר עמו עד שנדבר עמו, ובלעם היה יודע מתי מדבר עמו, שנאמר: 'ויודע דעת עליון'. משה לא היה מדבר עמו אלא כשהוא עומד, שנאמר: 'ואתה פה עומד עמדי' (דב' ה: כז) ובלעם היה מדבר עמו כשהוא נופל, שנאמר: 'מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים'. משל למה הדבר דומה? לטבחיו של מלך ויודע כמה הוצאות יוצאות למלך על שולחנו.⁵

המשל שבו המשילו חז"ל את בלעם לטבחיו של המלך, מבהיר היטב שהם רואים מרחק רב בינו ובין משה, נאמן ביתו של המלך, ולכן גם נבואותיהם רחוקות זו מזו. ואכן רמב"ן מפרש מדרש זה ומוכיח שבלעם היה רואה דברים בכוח המשער והגדת העתידות, שדבר אין להם עם נבואה.⁶

במדרש אחר נאמר: "'וישם ה' דבר בפי בלעם" (כג: ה) – שעקם את פיו ופקמו כאדם שקובע מסמר בלוח. רבי אליעזר אומר: מלאך היה מדבר, ורבי יהושע אומר: הקדוש ברוך הוא, שנאמר: 'שוב אל בלק וכה תדבר'."⁷ מכאן עולה שאף שהביטוי 'לשים דבר בפי' נשמע כשייך לתחום הנבואה, הרי אין קשר פנימי של ממש בין בלעם ובין הברכות שהוא מוציא

³ כמו כן אי אפשר לטעון שה' פנה לבלעם, בטרם הספיק הלה לפנות אליו, משתי סיבות: האחת – הכתוב מדגיש את השתהותם של שליחי בלק בבית בלעם לאחר שביקשם ללון – 'וַיֵּשְׁבוּ שְׁרֵי-מוֹאָב עִם-בְּלָעַם', כלומר התהליך ארך זמן מה, ורק לאחר מכן נגלה אלוקים לבלעם. האחרת – הכתוב מציין שבלעם קם בבוקר, ורק אז מסר לשליחים את תשובת אלוקים. מכאן שבלעם זכה להתגלות מאוחר בלילה, כשאי אפשר לתת לאנשים הישנים את התשובה, ולכן יש להמתין לבוקר. ואם כך, הרי בלעם לא הזדרז לשאול את אלוקים.

⁴ מן הדברים שלהלן יש להבין גם את המדרש הזה: "שבעה נביאים נתנבאו לאומות העולם, ואלו הן: בלעם ואביו, ואיוב, אליפז התימני, ובלדד השוחי, וצופר הנעמתי, ואליהוא בן ברכאל הבזי" (בבא בתרא טז ע"ב). אין כוונת חז"ל ששבעה אלו היו באמת בדרגת נביאי ישראל, ודברי רמב"ם (מו"נ ב, לב בתרגום מיכאל שוורץ, גרסת אינטרנט) על המונח "נביא" במקרא תואמים את דברי חז"ל בעניין זה: "כל המודיע על נסתרות, אם מצד ידענות ומשעָר או מצד חזון אמת, נקרא גם כן נביא, ולכן קרויים נביאי הבעל ונביאי האשרה (מל"א יח: יט) נביאים. הלא רואה אתה את דברו יתעלה כי יקום בקרבך נביא או חלם חלום" (דב' יג: ב).

⁵ ספרי דברים שנו. מדרש זה מופיע בהרחבת מה במדרש תנאים לדברים לד: י ובמקומות אחרים.

⁶ בפירושו לבמ"ד ג: ד – "והמשל הזה יורה, שרעת החכמים לומר, שהיה בלעם יודע מעצמו אחרי כוונתו שהשם יאמר לו 'מה אקוב לא קבה א-ל' (כג: ח) וכל הענין, ואחר כך ישמע הדבור במלות ההם אשר חשב בלבו. וזה מה שהזכרתי, כי היה קוסם ותבואנה העתידות בלבו, ועתה בשביל ישראל, ישמע בהם גם הדיבור; ולפיכך היה מתפאר בעצמו עתה לומר 'נאם שומע אמרי א-ל' (ע"פ מקראות גדולות מהדורת 'הכתר').

⁷ תנחומא, מהדורת ורשא, פרשת בלק סימן יב.

מפיו. גם האמירה של חז"ל שרוב ברכות בלעם התבטלו בסופו של דבר מוכיחה שלא ראו בהן נבואה,⁸ שכן הם שקבעו שמעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקדוש ברוך הוא וחזר בה לרעה חוץ מדבר אחד שנוכח בנבואת יחזקאל.⁹ מי שהגדיר נכוחה את מהותו של בלעם היה רמב"ם, חוקר הנבואה מנעוריו. הוא כלל את בלעם רק בדרגה שנייה משתים עשרה דרגות בנבואה, דרגה שהיא עדיין קדם נבואה: "דע שגם בלעם היה בגדר זה בשעה שהיה טוב. לעניין זה כיוון (הכתוב) באומרו 'וישם ה' דבר בפי בלעם', כאילו אמר 'ברוח ה' ידבר'. ועל עניין זה הוא אמר על עצמו 'שמע אמרי א-ל'".¹⁰

ולאחר מאות שנים פסק בנחיצות חוקר נבואה אחר, אנדרה נהר: "ואולם בלעם איננו נביא מקראי. הוא נביא שקר מסיבות רבות, ביניהן הצלחותיו בתחום המגיה".¹¹ כך חזרנו אל ההגדרה הברורה שנותן ספר יהושע (יג:כב): "וְאֶת-בִּלְעָם בֶּן-בְּעֹר הַקּוֹסֵם הָרְגוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּחָרֶב אֶל-חֲלָלֵיהֶם".

יונה בר מעוז

המחלקה לתנ"ך ומפעל מקראות גדולות 'הכתר'

⁸ סנהדרין קה ע"ב: "אמר רבי אבא בר כהנא: כולם חזרו לקללה, חוץ מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. שנאמר: 'ויהפך ה' א-להיך לך את הקללה לברכה כי אהבך ה' א-להיך' – קללה ולא קללות".

⁹ שבת נה ע"א.

¹⁰ בתרגומו של מיכאל שוורץ, שם.

¹¹ בספרו **נבואות ונביאים; מהות הנבואה** (תרגום מצרפתית: מיכאל בר צבי), ירושלים תשנ"ט, עמ' 75.